

**Lezing door Douwe Draaisma ter gelegenheid van de opening van de
Tuin der Herinnering
19 mei 2011, Wielwijk (Dordrecht)**

Lezing door Douwe Draaisma¹ ter gelegenheid van de opening van de Tuin der HerInnering

19 mei 2011, Wielwijk (Dordrecht)

Toen ik hoorde dat hier een Tuin der Herinnering werd ingericht en of ik daar misschien wat woorden over wilde spreken, over geheugen en herinnering, toen was ik daar eigenlijk gelijk enthousiast over. Omdat het eigenlijk voor het eerst is dat ik van een dergelijk initiatief hoor. Er wordt natuurlijk wel gewerkt met herinneringen, bijvoorbeeld in verpleeghuizen, in verzorgingstehuizen. Dan gaat het eigenlijk altijd om geheugens van oudere mensen, maar dit lijken herinneringen die als het ware tevoorschijn gehaald worden uit de meest uiteenlopende leeftijdscategorieën. En ik heb daarom iets voorbereid, dat niet alleen gaat over het ouder wordende geheugen, want dat is wel vaak het thema waar ik het over heb, maar ik zal het ook hebben over de moeilijkheden die je kunt hebben om herinneringen te activeren, wat er voor nodig is om die herinneringen terug te halen.

Laat ik eens beginnen met een thema dat er ogenschijnlijk helemaal niets mee te maken heeft. In Nederland hebben we geen stuwmeren. Maar ieder van u is waarschijnlijk wel eens bij zo'n stuwmeer geweest, heeft over zo'n stuwdam gelopen en heeft eens een keer over de ene rand gekeken en een keer over de andere rand. Aan de ene kant zie je dan het water, aan de hoge kant. Maar aan de andere kant kijk je in de diepte en daar zie je de tuinen, de bospaden, de bossen, de boerderijen, de erven, de paadjes, die er ooit aan de kant van het stuwmeer natuurlijk ook geweest zijn. En als je ernaar zoekt dan hebben dergelijke stuwdammen vaak ook wel foto's van het langzaam volstromen van dat stuwmeer. In de Harz zijn daar erg mooie voorbeelden van. En je ziet dan op de foto's dat men de huizen en de boerderijen ontruimd heeft. Men heeft eigenlijk het meeste meegenomen wat nog bruikbaar was. En daarna zijn er telkens foto's gemaakt van het volstromen van dat bassin. En dat betekent dat je het water ziet dat daar de kelders in loopt. Water dat, naar mate het verder stijgt, bij de trappen omhoog loopt, uitvloeit over de overloop, uitvloeit over slaapkamers. Nog weer een trap opgaat, uitvloeit over vlieringen, over zolders. Uiteindelijk ook oploopt bij de gevel, de dakgoten, de schoorstenen en uiteindelijk is heel zo'n huis, heel zo'n boerderij verdwenen. En soms hangen er foto's bij waarop een eenzame kerkspits uit het water opstijgt als het enige restant op dat moment nog van wat ooit een heel dorp is geweest.

¹ Douwe Draaisma (1953) is bijzonder hoogleraar in de geschiedenis van de psychologie aan de Rijksuniversiteit te Groningen.

Heimwee, schreef Rudy Kousbroek ooit, dat is op je duimpje de weg weten in een huis dat al lang is afgebroken. En dat is een hele mooie omschrijving van wat heimwee is. Maar als dat huis nu niet meer bestaat, maar ook de plek waar dat huis heeft gestaan, de weg er naar toe, de buurt, het hele dorp. Als dat allemaal weg is; wat gebeurt er dan met de herinneringen als de plek waar die herinneringen hun oorsprong hadden, helemaal verdwenen is? We hebben in Groningen iets dat daar een beetje op lijkt.

Overmorgen, precies 6 jaar geleden, heeft koningin Beatrix daar de kraan opengedraaid voor een heel groot landschappelijk project dat bekend staat als de Blauwe Stad. En ik kan er eigenlijk niet op hopen dat u hier in Dordrecht weet wat wij allemaal in Groningen uitstukken, maar in Groningen is dat een veel besproken project. Het was de bedoeling om 80 ha grond onder water te zetten, daar kavels aan te hebben, huizen te bouwen en daar moest een hele stad verrijzen die een open verbinding had met de Dollard en de Eems en de Waddenzee, etc. De koningin heeft daar de kraan opengezet en dat betekent dat eigenlijk ook in Groningen dat proces begon dat dingen onder water kwamen te staan, velden, akkers, tuinen, erven, langzamerhand allemaal verdwenen. En ook daar zijn dus, zou je kunnen zeggen, herinneringen verdwenen omdat de plekken waar die herinneringen hun oorsprong hadden, verdwenen. Mensen zijn daar opgegroeid, die hebben daar gespeeld, eieren gezocht, bloemen geplukt, over sloten gesprongen, gezwommen. Volwassen hebben daar paden aangeveegd, huizen geschilderd, etc. En temidden van al dat gekrioel hebben mensen natuurlijk ook hun lievelingsplekjes gehad.

Ik kom hier op omdat u eigenlijk het omgekeerde hebt gedaan. U hebt een plek genomen en u hebt geprobeerd daar de associaties aan te brengen die bij u herinneringen moeten losmaken. En daarvoor hebt u jeugdherinneringen gebruikt en geprobeerd om die associaties te benutten die u zo meteen kunnen helpen om die herinneringen als het ware weer terug te krijgen. U hebt daarvoor gebruik gemaakt van geuren, van bepaalde planten, misschien van geluiden die in zo'n tuin klinken, misschien zelfs van de tast. En daarmee zijn direct ook een aantal associaties genoemd die heel belangrijk zijn in het terugbrengen van herinneringen. Geuren bijvoorbeeld hebben heel sterk het vermogen om juist heel vroege herinneringen te activeren. En ze doen dat vaak op een wat slinkse manier. Geuren kunnen je, om te beginnen, in een bepaalde stemming brengen. En die stemming kun je soms niet eens thuis brengen tot je je realiseert welke herinnering eigenlijk verantwoordelijk was voor die bepaalde stemming. En die twee stadia die zie je vaak bij geurherinneringen. Eerst is er het gevoel, de stemming, de emotie die terugkomt en pas daarna de herinnering die daarvoor verantwoordelijk is.

Een heel mooi voorbeeld las ik een tijdje terug in Trouw, dat een wedstrijd had uitgeschreven met de titel “wat ik het allerliefste zou vergeten” en mensen konden dan een stukje insturen waarin ze uitlegden waarom ze een bepaalde situatie, een bepaalde gebeurtenis het liefst zouden vergeten. En een van die herinneringen die had met geur te maken. En dat was de geur van Sunlight zeep. Dat was al een wat oudere vrouw die dat stukje schreef. Een eindje in de tachtig. En die vertelde dat Sunlight in een gezin vroeger echt de geur van hygiëne was. Je werd gewassen met Sunlight zeep, de afwas werd gedaan met Sunlight zeep, de was werd gedaan met Sunlight zeep. Het hele huis rook op bepaalde dagen naar Sunlight. En zij vertelde het soort van herinneringen die voor haar verbonden waren met die geur van Sunlight. Bijvoorbeeld dat zij door haar zusje, haar oudere zusje, werd gewassen. Die nam vaak niet de moeite om haar goed af te spoelen en na een half uur stond je dan helemaal stijf van de Sunlight. Haar moeder, als die haar waste, die nam wel die moeite en dan had je dat probleem niet. En zo vertelde ze van een aantal gebeurtenissen in dat gezin die voor haar verbonden waren met die geur van Sunlight. Maar de inwonende opa van dat gezin die overleed plotseling. Natuurlijk werd opa gewassen. Ook weer met Sunlight zeep. Die werd afgelegd en die werd opgebaard in de voorkamer van dat huis. En nog een tijd rook die kamer heerlijk naar Sunlight zeep. Maar na een dag of 3, 4 begon daar een andere geur doorheen te komen. En dat was een onaangename geur. En dat zorgde ervoor dat die vrouw tot op de huidige dag niet de geur van Sunlight zeep kan verdragen. En dat is een mooi voorbeeld, een klein spoortje van Sunlight zeep dat brengt haar in een bepaalde stemming, een verdrietige stemming. En uiteindelijk weet ze dan weer, o ja dat is omdat die kamer zo rook toen opa was overleden. En zo werken geuren vaak, ze werken zo dat ze eerst de stemming oproepen en daarna pas de gebeurtenis.

Het kan ook in dromen gebeuren. Een collega van mij was opgegroeid in Dinteloord, was toen verhuisd naar Groningen, een man van in de veertig. En die kwam op een ochtend, bij de koffie, met het verhaal dat hij die nacht ongelooflijk scherp en gedetailleerd had gedroomd dat hij weer in zijn jongenskamertje in Dinteloord lag. En die droom was zo ongelooflijk scherp, dat hij toen hij wakker werd gewoon gedesoriënteerd was dat hij in Groningen gewoon op zijn kamer sliep. En hij denkt na over die droom en waarom die droom zo ongelooflijk scherp was en opeens beseft hij wat er aan de hand is. De bieten-campagne is begonnen. Bieten, suikerfabrieken in Dinteloord, suikerfabrieken in Groningen, de geur had als het ware de emotionele verbinding aangebracht tussen die twee gebeurtenissen en vandaar dat hij droomde dat hij weer jong was. Geuren kunnen dat in het algemeen.

Hier niet ver vandaan groeide Nelleke Noordervliet op en die heeft als eerste herinnering de geur van de ligusterhaag als ze bij haar opa en oma logeerde. En ik denk dat velen van u dit soort van geurherinneringen hebben die terugkeren als je die geur ooit weer ruikt.

Je hebt het ook met andere gewaarwordingen. Het is niet altijd de geur. Tast is ook een heel belangrijk voorbeeld van het terug kunnen brengen van herinneringen. Proust, de Franse schrijver, die heeft een mooi voorbeeld dat hij nog eens een kijkje neemt in de buurt waar hij is opgegroeid en hij probeert door goed om zich heen te kijken en dingen te ruiken en dingen aan te raken de herinneringen van die tijd terug te krijgen; de stemming van die tijd terug te krijgen. Maar dat lukt gewoon niet. Er komt helemaal niks terug. En als hij de moed al heeft opgegeven en de buurt weer uitwandelt dan glijdt hij gedachteloos met zijn vingers langs de spijlen van een hek. En opeens door die tastgewaarwording, dat aanraken van die spijlen, is opeens een jeugdherinnering geactiveerd, die hij niet gehad zou hebben als hij die tastgewaarwording niet zou hebben.

In deze tuin zijn vooral jeugdherinneringen tot leven gebracht. En jeugdherinneringen die lopen vanaf echt heel vroeg, vanaf de eerste herinneringen tot wel een jaar of achttien, negentien, twintig. En als je helemaal bij het begin begint, bij eerste herinneringen, dan kom je er tot je verbazing achter dat daar eigenlijk al heel veel onderzoek naar gedaan is. Zo lang er psychologie bestaat, zeg maar vanaf het eind van de 19^e eeuw, is er ook onderzoek gedaan naar eerste herinneringen. En het interessante daarvan is dat je op die manier ook herinneringen uit verschillende culturen kunt vergelijken en bijvoorbeeld kunt uitrekenen hoe oud mensen gemiddeld zijn op het moment van hun eerste herinnering.

Nico Scheepmaker heeft in de jaren tachtig een prachtig boekje uitgebracht dat heet ook “De eerste herinnering”. Hij heeft een jaar of vier lang alle mensen die hij tegenkwam gevraagd naar de eerste herinnering. En dat heeft een verzameling opgeleverd van 350 eerste herinneringen waar je natuurlijk

heel mooi statistiek op kunt bedrijven en wat je in kaart kunt brengen. Een van zijn conclusies was dat de gemiddelde leeftijd waarop je een eerste herinnering hebt dat dat is als je een jaar of 3,5 oud bent. Ergens tussen de 3^e en de 4^e verjaardag hebben de meeste mensen een eerste herinnering. Maar er zit een enorme spreiding in dat aantal. Er zijn ook mensen die nog maar 2 waren bij de eerste herinnering. En ook mensen die zeggen dat ze nog geen 1 waren op het moment dat ze hun eerste herinnering hadden. Het gekke is dat er een even grote spreiding is de andere kant op. Er zijn ook mensen die echt zeker weten dat hun eerste herinnering pas kwam toen ze 6 of 7 of zelfs 8 waren. En dat betekent dat de hele kleutertijd op school aan hen voorbij is gegaan zonder dat dat een herinnering heeft oproepen.

Wat nou zo mooi is aan die eerste herinneringen is dat er eigenlijk al heel veel 'vergeten' door heen zit. Je hebt een vorm van vergeten die in de psychologie bekend staat als bronamnesie. Dat betekent eigenlijk dat je de herinnering nog wel hebt maar dat je niet meer de herkomst weet van die herinnering. De bron die ben je kwijt en een heel mooi voorbeeld is van Henk Hofland, de journalist, opgegroeid in Rotterdam hier vlakbij, de eerste herinnering die hij had, vertelde hij Nico Scheepmaker was een droom. Hij had namelijk de droom dat de Statendam, het grote lijnschip drie schoorsteenpijpen, dat die langs kwam varen in de sloot achter hun huis. Een heel absurde droom, en was hem altijd bijgebleven. Nico Scheepmaker noteert dat en 's avonds gaat de telefoon: Hofland aan de lijn. En Hofland zegt: ik heb jou mijn eerste herinnering verteld, die droom, maar later vandaag kwam ik mijn vader tegen en die zei ja maar Henk, dat is echt gebeurd. Onze buurman die was modelbouwer en die had een Statendam gebouwd en die had hij in de sloot achter ons huis laten varen. Bronamnesie, het beeld is er nog, de herinnering is er nog, maar je weet niet meer wat de bron is. En je ziet heel mooi hoe zo'n volwassen brein dan werkt. Die denkt nou dat is zo absurd een Statendam in de sloot. Dat moet ik gedroomd hebben. In werkelijkheid heeft hij dat gezien.

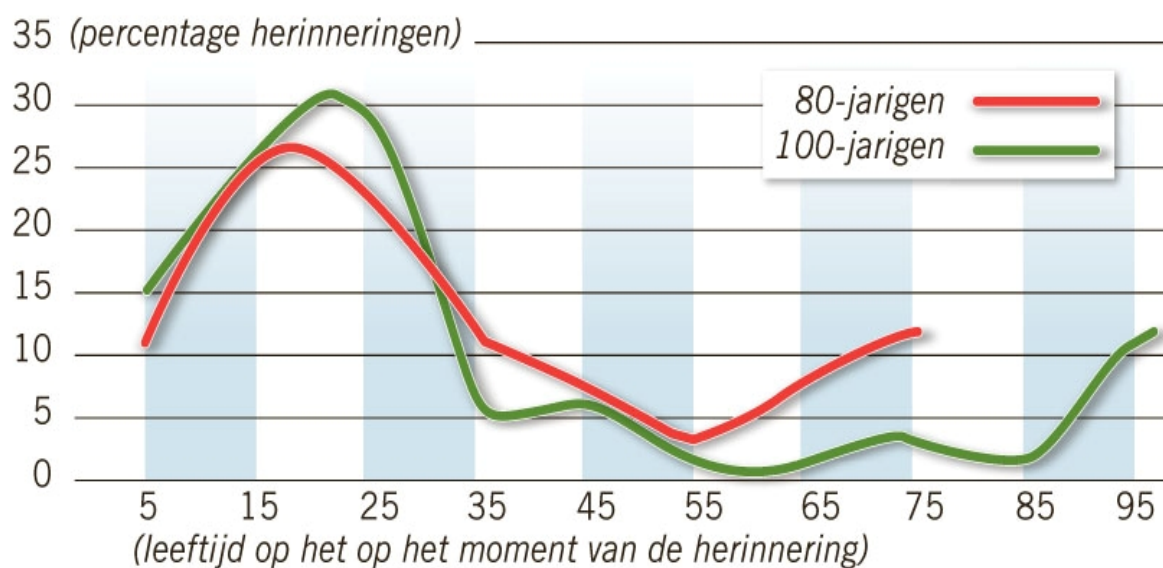
Het omgekeerde gebeurt natuurlijk ook: dat mensen bij hoog en bij laag volhouden iets zelf beleefd te hebben, terwijl het in feite niet meer is dan een verhaal. Mooi voorbeeld is het verhaal van Piaget, een ontwikkelingspsycholoog. Die had als eerste herinnering (dat heeft hij niet aan Nico Scheepmaker verteld, maar heeft hij in een autobiografisch werk verteld) dat hij in de kinderwagen zit en dat hij door het kindermisje (want het was een heel rijk gezin die Piaget) rondgereden wordt door Parijs en dat kindermisje dat wordt plotseling overvallen. Gelukkig is er een gendarme in de buurt en die snelt te hulp en Piaget die ziet nog de knuppel voor zich van die gendarme en de cape en het tumult dat ontstaat rond die brute overval. Kortom, een prachtige eerste herinnering. Duidelijk, grafisch scherp. Als Piaget 15 is, komt er een brief bij het gezin. Een brief van het kindermisje dat allang vertrokken was en elders was gaan werken. In die brief staat dat ze nu bij het Leger des Heils is gegaan en dat ze schoon schip wil maken en dat ze die hele ontvoering van a tot z uit haar duim had gezogen. En dat ze nu een horloge erbij opstuurt dat zij destijds als beloning had gekregen voor haar dappere gedrag bij de overval. Met andere woorden wat Piaget als eerste herinnering had dat had hij niet zelf meegemaakt, maar dat was het verhaal dat hij het kindermisje thuis hoorde vertellen over wat er gebeurd was. En dat was voor hem niet van echt te onderscheiden.

Dit soort van eerste herinneringen die maken ook duidelijk dat er inderdaad heel veel vergeten door herinneringen heen kan zitten. En als je zou willen weten hoeveel dan zou je de eerste herinnering van Ria Lubbers eigenlijk eens moeten lezen. Ria Lubbers die heeft als eerste herinnering: het is oorlog, ze wonen in Rotterdam, er wordt aangebeld en er staat een Duitse soldaat voor de deur. Moeder heeft opengedaan en die Duitse soldaat die vraagt of haar man thuis is. En ze hoort haar moeder zeggen dat haar man niet thuis is, terwijl hij gewoon bij haar bij Ria aan tafel in de kamer zat. Met andere woorden, haar eerste herinnering is dat zij hoort hoe haar moeder jukt. En dat is de eerste herinnering. Maar, een eerste herinnering is vaak iets wat uitzonderlijk is. Iets wat afwijkt. Iets wat niet normaal is. Dat is ook hier het geval. En het feit dat Ria Lubbers onthoudt dat haar moeder jukt, dat veronderstelt dus eerst een achtergrond van al die keren dat haar moeder niet jokte, altijd de waarheid sprak. Pas dan kun je het opmerkelijk vinden dat je je moeder hoort jokken. Met andere woorden, er moet heel veel vergeten worden wil iemand de uitzondering kunnen onthouden. En dat geldt voor heel veel van onze eerste herinneringen: dat ze uitzonderlijke waren. Wat gewoon was dat zijn we vergeten de routine, de sleur, etc. Dat is verdwenen en wat we hebben onthouden dat is de afwijking.

U heeft hier jeugdherinneringen verteld en geprobeerd om die om te zetten in elementen uit deze tuin. En dan moet je bedenken dat als mensen herinneringen vertellen er een leeftijdseffect is. Daarmee bedoel ik dat als je mensen van middelbare leeftijd naar herinneringen vraagt, dat die mensen een andere selectie uit hun herinneringen maken dan mensen die wat ouder zijn. En zeker als mensen tegen de zestig lopen of ouder zijn dan kun je in die herinneringen een effect waarnemen dat met een ingewikkeld woord bekend staat als het *reminiscentie-effect*. En *reminiscentie-effect* dat betekent dat oudere mensen de neiging hebben om naar verhouding veel herinneringen te vertellen uit de tijd dat ze tussen de 15 en 25 jaar waren. En dat is een effect dat begint als mensen tegen de zestig lopen en daarna eigenlijk steeds sterker wordt. Als mensen 70 zijn dan is dat *reminiscentie-effect* naar verhouding sterker dan wanneer ze 60 zijn. Als ze 90 zijn nog weer sterker dan wanneer ze 70 zijn. En er is zelfs onderzoek gedaan onder 100-jarigen dat uitwijst dat die mensen nog meer herinneringen vertellen uit de tijd dat zij tussen de 15 en 25 waren. Dat betekent ook dat naarmate je hier bewoners vraagt naar jeugdherinneringen, naarmate die bewoners ouder zijn, ze vroegere herinneringen zullen vertellen. En dat is een heel wonderbaarlijk effect, want in het algemeen werkt het zo in het menselijk geheugen, dat naarmate je ouder wordt de afstand in de tijd toeneemt. En in het algemeen is het zo dat hoe langer iets geleden is hoe groter de kans dat je het bent vergeten. En bij dat *reminiscentie-effect* gebeurt eigenlijk het omgekeerde. Dan moet je eigenlijk 60 of 70 zijn en dan lijkt het erop dat die vroege herinneringen terugkomen en ook met meer scherpte terugkomen dan wanneer je 40 of 50 bent. Dat betekent dat als mensen die hele vroege herinneringen vertellen dat soms ook heimwee kan aanjagen. Want dat maakt mensen duidelijk dat ze eigenlijk al lang niet meer in de tijd verblijven waarin die herinneringen als het ware gevormd werden. En dat betekent ook dat die vroege herinneringen gepaard kunnen gaan met verlies, met het besef dat die tijd inderdaad niet meer terugkomt. Dat die achter je ligt. Dat de vrienden van toen weg zijn. Dat de mensen van toen weg zijn etc. Anderzijds geeft dat *reminiscentie-effect* iedereen ook het gevoel alsof er een bepaalde tijd is in zijn leven die hij 'mijn tijd' zou kunnen noemen. Een bepaalde tijd in je leven waarin de dingen gebeurden die voor jou belangrijk waren. Waarin jouw muzieksmaak tot stand is gekomen. Waarin je de ontmoetingen had die indruk op je hebben gemaakt. Waarin je gesprekken had die jou richting gaven aan wat je wilde worden in je leven, wat je wilde gaan studeren, welke opleiding je wilde gaan volgen, wat voor soort persoon je wilde zijn. En dat zie je bijvoorbeeld prachtig terug in onderzoek naar memorabele leeservaring.

HERINNERINGEN BIJ HOOGBEJAARDEN

Een 100-jarige herinnert zich het meest van toen hij of zij tussen de 15 en 25 jaar oud was

De NRC heeft een tijdlang een rubriek gehad die heette “het beslissende boek van”. En daarin werden mensen ondervraagd naar wat voor hen nou een ervaring was met een boek, een passage, die ze hadden gelezen die vormende invloed op hen had gehad. Die echt hun leven had beïnvloed. Die serie heeft zo lang gelopen dat er 100 afleveringen waren en op 1 na kon ik precies uitrekenen hoe oud iemand was op het moment dat hij zo'n beslissende leeservaring had. En dat is wonderbaarlijk, maar beslissende leeservaringen hebben mensen tussen pakweg hun 14^e en hun 24^e. En daarna begint het echt merkbaar af te lopen. Mensen hebben niet meer een beslissende leeservaring als ze 40 of 50 of 60 zijn. Dat gebeurt als je ergens zo 17, 18, 19 bent. Dan doe je de beslissende ervaringen op die sturing geven aan jouw leven. Dat geldt ook voor, bijvoorbeeld, de totstandkoming van smaak in de popmuziek. Als je mensen van verschillende leeftijden een hele reeks stukjes uit hits laat horen uit de tijd zo tussen de 1950 en tegenwoordig, korte stukjes, en je laat die mensen scoren hoe mooi ze een bepaald nummer vinden dan zijn de uitkomsten heel simpel samen te vatten. Dat betekent dat de beste popmuziek werd gemaakt toen ik een jaar of 20 was en daarna ging het hard achteruit. En dat is curieus, maar dat vind je. Mensen die 60 zijn die vinden de muziek van 40 jaar geleden het mooiste. Mensen die nu 70 zijn vinden ook de muziek van 50 jaar geleden het mooiste, maar dat is dan natuurlijk andere muziek. En dat is heel gek, maar dat schuift als een soort venster door de tijd en dat zorgt ervoor dat je als het ware perioden in je leven hebt die je echt mijn tijd noemt.

Ik wil tot slot, want ik zit een beetje te huiveren in de wind, nog even terugkomen op dat element van die heimwee. Verschillende mensen in deze buurt zijn hier niet geboren. Dat betekent dat ze hun leven vervolgen in een land dat niet hun eigen is. En misschien hun eigen land kán worden, maar dat om te beginnen niet is. En dat betekent ook dat veel mensen het gevoel zullen hebben, af en toe, van heimwee. En dat is een gevoel dat natuurlijk Nederlanders ook kennen, maar dan de andere kant op. Er zijn natuurlijk wat Nederlanders geëmigreerd naar landen in de jaren veertig, vijftig. Die hebben een omgekeerde beweging gemaakt. Om economische redenen zijn die naar andere landen vertrokken en hebben daar hun leven proberen op te bouwen. En die hebben natuurlijk ook immens veel heimwee gehad. In het jaar 2000 is daar een schitterend boek over verschenen. En dat gaat over Friese landverhuizers, dat heet ‘Het wrede paradijs’ en dat zijn interviews met mensen, Friezen, die in de jaren veertig, vijftig zijn geëmigreerd naar Canada, naar Noord-Amerika, naar Nieuw Zeeland en naar Australië. En de schrijver van dat boek - Hylke Speerstra een journalist - was eigenlijk niet zo zeer verbaasd over het heimwee dat hij daar tegenkwam, want dat was algemeen bekend. Een op de drie gezinnen moest terug vanwege de heimwee. En vaak was het de vrouw die terugwilde, die hoopte dat de heimwee over zou gaan, maar dat gebeurde helemaal niet. Mannen wilden vaak blijven in die tijd. Die gingen aan het werk, die moesten een baan vinden, die moesten hun huis opbouwen, een gezin stichten. Mannen wilden blijven. Waar Speerstra niet op bedacht was, was dat er ook nu nog veel mensen waren die geplaagd werden, eigenlijk opnieuw, door heimwee. Ze hadden een tijd lang geen heimwee gehad, ze hadden eindelijk de benen onder het gat gekregen daar in Australië of Noord-Amerika, een gezin gesticht, kinderen waren daar groot geworden. Er waren misschien ook kleinkinderen. En toch komt die heimwee terug. En soms zo fel dat veel mensen erover denken om terug te verhuizen naar Nederland, naar Friesland. En dat brengt met zich mee dat mensen dan terecht komen in een Friesland dat eigenlijk al helemaal niet meer bestaat. Wat al lang niet meer het Friesland is van hun herinnering. En dat soms wel een bittere teleurstelling is, omdat ze gewoon de plekken niet meer kunnen terugvinden waarin zij zijn grootgebracht. Ik wil even twee passages voorlezen uit mijn boek De Heimweefabriek, die te maken hebben met herinneringen, met reminiscentie en met heimwee en die, denk ik, heel rechtstreeks te maken hebben met het project dat u hier begonnen bent.

“Laat ik eerst een heel kras geval, dat is bijna op het belachelijke af, een kras geval van heimwee bespreken dat eigenlijk al begint in 1952. Het gaat over Wiebe Boersma, een man uit Leeuwarden, een fietsenmaker, die vertrokken was naar Australië. Vier jaar later waren ze al weer terug in Leeuwarden. Wiebe had heimwee. Na een paar jaar Leeuwarden kreeg Wiebe opnieuw heimwee. Nu naar Australië. Ze meldden zich voor de tweede maal bij de emigratiecentrale. Wiebe's heimwee zou hen uiteindelijk nog drie maal heen en weer sturen. Tenslotte blijven ze in Australië. Maar kort voor zijn dood begint Wiebe te piekeren. Hij wil dat zijn as terug naar Friesland gaat. Die moet boven het Pikmeer en de weilanden worden uitgestrooid. Na de crematie begint het pakketje met as aan een lange reis. Na zes maanden op een vrachtschip raakt het bij de ontscheping zoek, wordt teruggevonden, belandt bij verre

neven en nichten die het zo lang maar op de gang zetten en uiteindelijk in arren moede afgeven bij de beheerder van de Noorder Begraafplaats aan het Schapendijkje in Leeuwarden. Daar zei de man in de deuropening: *'ik rêd der wol mei'*. Wat zo veel betekent als *'ik zie wel wat ik er mee doe'*.

En dan tot slot en dat geldt eigenlijk voor landverhuizers, zowel de Friezen en de Groningers en de andere Nederlanders die vertrokken zijn naar verre landen. Maar het geldt natuurlijk ook omgekeerd voor de mensen die hier naar toe gekomen zijn. In de ouderdom voelen veel landverhuizers hoe heimwee die al sinds 40, 50 jaar bedaard leek, toch weer de kop opsteekt. In een bejaardentehuis bij Melbourne, vertelt mevrouw Snijder dat haar man Willem nu in zijn dromen zijn ouders, broers en zusters, op de pier ziet staan zwaaien. Dan is hij melancholiek en dan zeg ik: *'Pas op mijn jongetje, we krijgen hier op onze oude dag geen gedonder met heimwee. Dat hebben we gehad!'*. Maar Willem kan er niks aan doen. *'En nou voel ik dat ik het op mijn oude dag krijg. Zo eens in de 14 dagen die zwaartillendheid'*. Zijn vrouw weet hoe ze er mee om moet gaan. *'Zal ik er eens heel open over wezen? Als hij wat stilletjes wordt en ligt te somberen ga ik hem strelen en dan raken we in samenleving en dan is het weer goed'*. Zo bijten bij de landverhuizers op leeftijd de associaties van nu de oudste herinneringen als een slang in de eigen staart. Het kan de geur zijn van verse melk of pas gemaaid gras. Het geluid van een klepperende deur, het beeld van een klinkerpaadje dat glinstert in de regen. Door welk zintuig ze ook binnenkomen, de associaties leiden naar iets dat ze als kind hebben beleefd of gezien: gezichten, hun buurtje, stemmen. Het is alsof zich in hun geheugen een contact sluit tussen twee polen in de tijd en via dat contact langzaam de heimwee weer opgeladen raakt die in de eerst jaren in den vreemde zo intens was, maar tenslotte weggevloeid leek. Bij de landverhuizers lijken de normale ouderdomsverschijnselen samen te spannen om heimwee aan te blazen. En het zijn niet alleen de reminiscenties die hen parten spelen. De verworven taal, al is die 50 jaar dagelijks gesproken, krijgt sleetse plekken waar de moedertaal doorheen begint te schemeren. Sommigen dromen voor het eerst weer in het Fries. In die dromen hebben ze ook weer hun oude naam. Shirley droomt als Sjoerdje, Hetty als Hendrikje. Dave is in zijn dromen weer Douwe en realiseert zich als hij wakker wordt dat er niemand meer is die hem ooit nog Doutsje zal noemen.

Maar de echte heimweefabriek is de tijd die van iedereen een landverhuizer maakt. In de ouderdom kom je tot de conclusie dat je, zonder je ooit te hebben aangemeld, zonder dat je er zelfs maar erg in had, toch door een emigratiecentrale bent uitgezonden. Ook als je bleef zitten waar je zat, opgroeide te midden van wat je vertrouwd was, dan nog scherpen je reminiscenties je in dat je allang niet meer in het land van je jeugd verblijft. Je bent in den vreemde belandt zonder ooit te zijn vertrokken. Terugreizend

in het geheugen moet je vaststellen dat heel veel alleen nog maar in je herinnering bestaat.”

Mij is gevraagd of ik zelf nog herinneringen heb in het groen. Ik groeide op in Leeuwarden en dat betekent dat als je eieren ging zoeken je dat uiteraard buiten Leeuwarden deed. En eindeloos veel. Ik was een beetje gemakzuchtige eierenzoeker. Dus geen kievitseieren die echt totaal onvindbaar waren altijd voor mij. Maar eendeneieren, dat was gewoon een heel ander geval. Dan sloeg je gewoon met een hengel op het riet om de paar meter en om de tien minuten sprong er een eend overeind en dan had je weer een aantal eendeneieren. Ik weet niet wat we ermee deden. Ik geloof dat mijn moeder weigerde om ze te bakken. Maar een heleboel deden dat ook wel. Ze waren ook best te eten. Daar bewaar ik goeie herinneringen aan.

Dank u voor uw aandacht.